

קידושין במשכון

שיעור זה קשור לכלל:

בין נגלה לנסתר

תמצית השיעור: נחלקו הרמב"ן והראב"ד בדין משכון, האם משכון יוצר את החוב או שהוא תוצאה של החוב. הדים לשתי הסתכלויות אלו אנו מוצאים בדרשות חז"ל על השכינה והמשכון, הקשורים למשכון. ההבדל בין שתי השיטות הוא ההבדל שבין הנגלה ובין הנסתר – האם משכון הוא תגובה למציאות, או שהוא יוצר את המציאות.

מחלוקת הראשונים

סוגיית הגמרא (קדושין ח' ע"א-ע"ב):

אמר רבא אמר רב נחמן: אמר לה התקדשי לי במנה והניח לה משכון עליה אינה מקודשת, מנה אין כאן משכון אין כאן. איתיביה רבא לרב נחמן: קידשה במשכון מקודשת. התם במשכון דאחרים וכדרבי יצחק, דאמר רבי יצחק: מנין לבעל חוב שקונה משכון, שנאמר "ולך תהיה צדקה", אם אינו קונה צדקה מנין, מכאן לבעל חוב שקונה משכון. בני רב הונא בר אבין זבון ההיא אמתא בפריטי, לא הוו בהדייהו, אותיבי נסכא עליה. לסוף אייקר אמתא, אתו לקמיה דרבי אמי, אמר להו: פריטי אין כאן נסכא אין כאן.

נחלקו הראשונים בביאור הסוגיא, מדוע אינה מקודשת כאשר הניח לה משכון על המנה של הקידושין. בשיעור זה נעסוק בדעותיהם של הרמב"ן והראב"ד בסוגיא זו. כתב הרמב"ן (קידושין ח' ע"ב):

מנה אין כאן משכון אין כאן. משמע לי דהכי פירושא, כיון שהוא אינו מקדשה בגופו של משכון, אף על פי שאמר לה קני אותו לשעבוד מנה וקנתה, אין כאן משכון, כלומר שאינו קונה בה דהויא ליה כהלואה דליתא בעין הואיל ומנה אין כאן לפיכך אינה מקודשת וחוזר ונוטל משכוננו ממנה, וכן באמתא, שאין עבד כנעני נקנה במלוה, כדאיתא לקמן במכילתין (מ"ז א') ושויין במכר שזה קנאו, ואי מלוה להוצאה נתנה במה קנאו. ואף על גב דהא מלתא לאו כמלוה, דבירה הוא, מכל מקום משמע באומר לאשה הריני חייב לך מנה בקנין והתקדשי לי בו שאינה מקודשת, וכן במכר לא קנה,

דשעבוד ברשות לזה הוא, והיינו טעמא דמלוה, אבל אומר לחבירו הריני חייב לך מנה כלומר מחייב אני עצמי לך במנה וקנה כלי למשכון עליהם מכיון שמשך קנה כליו לשעבודו. והרב אב"ד ז"ל כתב משכון אין כאן דלא קניא ליה במשכון במידי דמאי יהבא ליה דקניא ליה משכון, וצ"ע.

שלושה חידושים מחדש הרמב"ן בדבריו אלה. ראשית, בענין המקדש במלוה. מדוע המקדש במלוה אינה מקודשת? ההבנה הפשוטה היא שמלוה להוצאה ניתנה, ואדם שהלוה לאשה מנה, אינו יכול לקדשה בו לאחר מכן, שהרי אינו נותן לה כעת כלום. הרמב"ן מחדש, ש"מקדש במלוה" כולל ציור נוסף: אדם יוצר כעת חיוב, ומשתעבד לתת לאשה מנה, והיא אינה מקודשת כיון שלא נותן לה דבר בעין. אף שיוצר חוב חדש ומקדש את האשה בחוב זה - אין האשה מקודשת, משום "מקדש במלוה", שהרי לא נותן לה דבר בעין. כך הוא לשון הרמב"ן: "מכל מקום משמע באומר לאשה הריני חייב לך מנה בקנין והתקדשי לי בו שאינה מקודשת".

חידוש נוסף שמחדש הרמב"ן נוגע לסוגייתנו: מהו משכון? הצורה המקובלת למשכון היא: אדם הלוה לחברו כסף, וכדי להבטיח את החזרת החוב - נוטל ממנו משכון. במה קונה המלוה את המשכון? בחוב שהלוה חייב לו - בקנין כסף. הרמב"ן מצייר אחרת את ענין המשכון: אין המדובר בחוב קיים, אלא באדם הרוצה ליצור שעבוד לחברו, ועל כן נותן לו משכון, וכך נוצר שעבוד של המלוה ללוה - הלוה חייב למלוה כסף כדי להשיב אליו את המשכון. במה קונה המלוה את המשכון? במשיכה. אף במשכון הניתן בהלוואה רגילה, מבין הרמב"ן כי הוא נעשה בצורה זו¹: המלוה רוצה להבטיח את החזרת החוב, ועל כן יוצר התחייבות נוספת, חזקה יותר - הוא נוטל משכון מן הלוה וקונה אותו אליו, ואם יחזיר הלוה את הכסף - יקבל את המשכון בחזרה אליו. כך "פועל" המשכון.

בסוגייתנו, אומר האיש לאשה: "הריני משתעבד לך מנה. כיצד נוצר השעבוד? קחי משכון, וכך יתחדש שעבוד שלי כלפיך, ובזה תתקדשי לי". מדוע אינה מקודשת? משום שזה כמקדש במלוה, שאינו נותן לה דבר בעין. זהו "מנה אין כן", ומשום כך "משכון אין כאן" - עליה להחזיר את המשכון, שכן לא התקדשה במנה שהשתעבד לה.

מחידוש זה, שהמשכון יוצר את השעבוד, נגזר החידוש השלישי בדברי הרמב"ן, והוא שמשכון נקנה במשיכה, ככל חפץ, שכן אין כל חוב שקדם לו, ועל כן אין לו להיקנות אלא במשיכה. חידוש זה נתון במחלוקת, שכן יש הסוברים², שמשכון איננו נקנה במשיכה,

¹ אמנם הרמב"ן מתייחס לסוגייתנו, אך נראה פשוט, שאילולא היה הרמב"ן מבין כך את עניינו של המשכון באופן כללי - לא היה יכול לחדש חידוש זה בסוגייתנו. רק מכיון שזהו עניינו של המשכון בדרך כלל - הוא נכון אף כאן.

² ע"י בדברי הר"י מיגאש על פי ביאור הרנב"ר (הובאו בנימוקי יוסף בבא מציעא ב' ע"א מדפי הרי"ף, ד"ה "אמר"): "...זו היא שלמד הר"ר יוסף מההיא דפ"ק דקידושין שאין המטלטלין נקנין במשיכה למשכון בעלמא כיון שאין כח במעות הראשונות לקנות הלכך משכון לאו הילך הוא", עיי"ש בכל הענין.

שהרי המלוה איננו קונה את גוף החפץ, אלא את ערכו בלבד, וערך איננו נקנה במשיכה. לדעת הרמב"ן אף גוף החפץ קנוי למלוה - לגוביינא, כלומר שהחפץ נמצא אצלו, ועליו להחזירו ללוה תמורת פרעון החוב.

הראב"ד (מובא בריטב"א לדף ח' ע"א), חולק על הרמב"ן בצורה מפורשת:

ועיקר הפירוש בזה כפירוש הראב"ד ז"ל, שאין משכון חל ומשתעבד אלא כשקדם לו חיוב הממון שלוה ממנו או שנתחייב לו בקנין כראוי, דהשתא מקני משכון לשעבוד אותו חיוב. אבל הכא שלא נתחייב לה במנה, ובאמירה בעלמא הוא שאמר לה שתתקדש לו במנה, כיון שלא זכתה במנה ולא נתחייב לו בו באמירתו, משכון דיהיב על ההוא מנה לאו כלום הוא, וכן הדין במכר ובכל דבר, כגון שאמר לחברו אתן לך מאתים זוז והרי לך משכון עליהם לא זכה כלל ונוטל ממנו משכונו, וכן כל שהתנו ביניהם תנאי בדברים ונתנו משכון על אותם דברים לא זכו, אבל אם נתחייב לה מנה בקנין וחזר וקדשה בו או שלוקח ממנו שדה, אשה מקודשת ושדה מכורה, ואם נתן המשכון על אותו מנה זכתה בו, דהא איכא הנאה דשויא פרוטה להתקדש בו, והשתא אתי שפיר לישנא דאמרינן מנה אין כאן משכון אין כאן, כלומר כיון דמנה אין כאן שלא זכתה במנה, אין כאן תורת משכון ולא זכתה בו, הא אלו אמר לה זכי במשכון זה שיעור מנה והתקדשי לי בו ומשכה אותו זכתה בו לשיעור מנה, אלא שיכול לסלקה בדמים וכיון שזכתה בו הרי היא מתקדשת לו בו, וזה נכון וברור ואין בו בית מיחוש. וכן פ"י ז"ל.

הראב"ד כותב בפירוש, שהמשכון הוא לאחר החוב. אין הוא יוצר את החוב, כדברי הרמב"ן, אלא הוא תוצאה של החוב.

עוד כתב הראב"ד, שאם התחייב מנה בקנין, וקידשה באותו מנה - מקודשת, שכן קיבלה לידיה מנה. אף דבר זה הוא בניגוד לדברי הרמב"ן, שכל שלא קיבלה כסף בעין - אינה מקודשת.

המחלוקת בין הראב"ד לרמב"ן ברורה. לרמב"ן המשכון יוצר את החוב, ולראב"ד המשכון הוא תוצאה של החוב. נפקא מינה מן המחלוקת הזו היא בדרך קניית המשכון. לראב"ד - אין משכון נקנה במשיכה, כיון שאינו קונה את גוף החפץ אלא את ערכו, ולרמב"ן משכון נקנה במשיכה, כיון שיש בו תוספת שעבוד, ואין הוא תוצאה של השעבוד הקיים.

משכון בדברי חז"ל

בכמה מקומות דרשו חכמים את עניינו של המשכון. נעיין בשנים מהם. בזה"ק אמרו (ח"ג קי"ג ע"א, בתרגום):

"ונתתי משכני בתוככם וגו'". "ונתתי משכני", זו השכינה. "משכני" - משכני, שהיא התמשכנה בעוונותיהם של ישראל. "ונתתי משכני", משכני ודאי. משל לאדם שהיה אוהב את חברו. אמר לו: ודאי באהבה עליונה שיש לי אליך, אני רוצה לדור עמך. אמר: איך אדע שתדור אצלי? לקח כל חמדת ביתו, והביא אליו. אמר: הרי משכני אצלך, שלא אפרד ממך לעולם. כך הקב"ה רצה לדור בישראל. מה עשה? לקח החמדה שלו (השכינה) והורידה לישראל. אמר להם: ישראל, הרי משכני אצלכם, כדי שלא אפרד מכם לעולם. ואף על פי שהקב"ה התרחק מאיתנו, המשכון השאיר בידינו, ואנו שומרים החמדה ההיא שלו. מי שרוצה את משכנו - יבוא לדור עימנו. על כן, "ונתתי משכני בתוככם", משכון אתן בידכם, כדי שאדור עמכם. ואף על פי שישראל עתה בגלות, המשכון של הקב"ה אצלם, ולא עזבו אותו לעולם.

מקור נוסף בענין המשכון נמצא במדרש (שמות רבה פרשה ל"ה, ד):

דבר אחר "ועשית את הקרשים", לא היה צריך לומר אלא "ועשית את הקרשים משכון", מהו "למשכון", אמר ר' הושעיא: על שום שהוא עומד למשכון, שאם נתחייבו שונאיהם של ישראל כלייה יהא מתמשכן עליהן...

ובצורה דומה במדרש נוסף (שם פרשה נ"א, ג):

מהו "משכון" שני פעמים, אמר ר' שמואל בר מרתא: שנתמשכן שני פעמים על ידיהם, זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים (נחמיה א'): "חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החוקים ואת המשפטים", מהו "חבול חבלנו לך", הוי שנתמשכן ב' פעמים, ואין "חבול" אלא משכון, שנאמר (דברים כ"ד): "לא יחבול רחים ורכב", לכך כתיב "אלה פקודי המשכון משכון העדות", ב' פעמים.

בולט ההבדל בין התייחסות הזוה"ק למשכון, ובין התייחסות המדרש למשכון, ומתאימים הדברים למחלוקת הראשונים.

על פי הזוה"ק המשכון יוצר את הקשר בין הצדדים, והרי זה כדברי הרמב"ן. קודם ללקיחת המשכון יש רצון ויש אהבה, אך אין מחוייבות. המשכון יוצר מחוייבות של צד אחד כלפי השני. רצונו של הקב"ה לשכון בישראל אינו נובע מחוב שיש לקב"ה כלפי ישראל, אלא הרצון הוא ההתחלה, והוא מתבטא במשכון - היוצר את ה"מחוייבות" של הקב"ה לדור עם ישראל. על פי הבנה זו, "משכון" הוא לשון שכינה, שהשראת השכינה בישראל היא כמשכון המוביל לקשר עמוק בין ישראל לקוב"ה.

על פי המדרש, התהליך שונה. ישראל חייבים כלפי הקב"ה, וכתוצאה מן החוב נוצר המשכון, לפירעון החוב, כדברי הראב"ד. השעבוד הקיים זה מכבר, חל על המשכון.³

³ יש להוסיף בהקשר זה את דברי המדרש (איכה רבה פרשה ד', י"ד): "ויצית אש בציון", כתיב (תהלים ע"ט) 'מזמור לאסוף אלהים באו גוים בנחלתך', לא הוה קרא צריך למימר אלא בכי לאסוף, נהי לאסוף, קינה לאסוף, ומה אומר 'מזמור לאסוף', אלא משל למלך שעשה בית חופה לבנו וסיידה וכיידה וציירה ויצא בנו לתרבות

תוספת ביאור בדברי הרמב"ן עולה מדברי מדרש "שכל טוב"⁴ (בראשית ל"ח, י"ז):

עיקר מלת "ערבון", לשון ערבות, שהוא ערב בין הסוחרים לקיים הסחורה... וכל דומיהן, מדוברים על אופן משכון ולשון משכון הוא שמושך את האדם לאותו דבר, וסימן לדבר "משכני" (שיר השירים א', ד'), כל זמן שמשכני בידך, "אחריך נרוצה".

המשכון לשון משיכה, מכיון שמושך את האדם אחריו. המשכון גורם לכך שהלוה צריך לרוץ אחר המלוה כדי להשיב את משכונו.⁵

בין נגלה לנסתר

נראה, שמחלוקת הראשונים קשורה להבדל היסודי שבין הנגלה והנסתר. הנגלה מביט אל המציאות כפי שהיא, ודן בתגובות הראויות למציאות נתונה. הנסתר מביט אל מקור המציאות, ועומד על שורשה: מדוע המציאות היא כפי שאנו רואים? מהו המבנה הרוחני שבירידתו לעולם המעשה הוליד את המציאות כפי שהיא לעינינו? המשכון כפי שהוא בפועל, מתבצע בדרך כלל לאחר החוב, כפי שסובר הראב"ד. יש חוב, וכדי להבטיח את השבתו נוצר המשכון, כתגובה לחוב קיים.

אולם, בזה"ק יש בירור מעמיק בשאלה: מהו מקורו הרוחני של המשכון? הכיצד חפץ של אדם אחד נמצא ברשותו של אדם אחר, ולא במקומו הראוי, לכאורה?

על כך משיב הזוה"ק, כי דבר זה הוא יסודי בעצם הבריאה, והעולמות כולם בנויים כך. הקב"ה צמצם עצמו, ונתן רשות, כביכול, לעולם המעשי. יש חוקי טבע וחוקי חברה ושאר חוקים הקובעים את סדר התנהלותו של העולם, ונראה מבחוץ כי הקב"ה כלל אינו קשור לעולם ואינו נמצא בעולם. כך ניתן לחשוב. הזוה"ק מלמדנו כי יש משכון המבטיח את הימצאותו של הקב"ה בעולם. הקב"ה נתן לעולם משכון - השראת שכינה, והיא היוצרת את ה"מחויבות" של הקב"ה לדור בעולם. השכינה מקורה בעולמות עליונים, והיא נמצאת בעולמנו, כמשכון השייך לאדם אחד ונמצא בידי אדם אחר כדי להבטיח את הקשר ביניהם. נראה, כי מקורו של הרמב"ן להסתכלותו המחודשת על המשכון נובעת מהבנה פנימית של ענין המשכון, וכפי שעולה מדברי הזוה"ק. הבנה זו בונה את דרך לימודו של הרמב"ן בסוגיא, ולאור הבנה זו פירש "מנה אין כאן משכון אין כאן", ודקדק שרק משום שמנה אין

רעה, מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוילאות ושיבר את הקנים, ונטל פדגוג שלו איבוב של קנים והיה מזמר, אמרו לו: המלך הפך חופתו של בנו ואת יושב ומזמר, אמר להם: מזמר אני שהפך חופתו של בנו ולא שפך חמתו על בנו, כך אמרו לאסף: הקב"ה החריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם: מזמר אני ששפך הקב"ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל, הדא הוא דכתיב ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה". השעבוד שהיה חל על ישראל בעבור חטאיהם - עבר אל המשכון ונפרע ממנו. כך בכל שעבוד - השעבוד חל על גופו של הלוה, והמשכון מעביר את השעבוד אל החפץ.

⁴ מדרש זה נכתב על ידי ר' מנחם ב"ר שלמה, בשנת ד"א תתצ"ט, והוא מבאר את לשון התורה על פי מדרשי חז"ל, ומפרש המילות על פי דקדוק לשון הקודש (מתוך המבוא שכתב שלמה בוכר בראש מהדורתו).

⁵ על פי דברים אלה יתכן לומר, שהחידוש היסודי בדברי הרמב"ן הוא בכך שמשכון נקנה במשיכה, שכן זהו עניינו, לשון משיכה, ומכך שנקנה במשיכה נגזר החידוש שהוא יוצר חוב ולא חל על שעבוד קיים.

כאן בפועל (ולכן אינה מקודשת כדין מקדש במלוה), לכן משכון אין כאן, וצריכה להחזיר המשכון.

לדעת הרמב"ן האמירה "מנה אין כאן משכון אין כאן" נכונה רק לקידושין, משום שהמקדש במלוה אינה מקודשת, ואין מנה ביד האשה. בדינים אחרים מנה יש כאן - ביד הלוה, ולכן גם משכון יש כאן.